Impactul Primului Război Mondial asupra descendenților boierimii române

Autor: **Filip-Lucian V. IORGA**

Lucrare realizată în cadrul proiectului *"Cultura română şi modele culturale europene - cercetare, sincronizare, durabilitate"*, cofinanțat din FONDUL SOCIAL EUROPEAN prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Contract nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

Titlurile şi drepturile de proprietate intelectuală şi industrială asupra rezultatelor obținute în cadrul stagiului de cercetare postdoctorală aparțin Academiei Române.

* * *

Punctele de vedere exprimate în lucrare aparțin autorului şi nu angajează Comisia Europeană şi Academia Română, beneficiara proiectului.

DTP, complexul editorial/redacțional, traducerea şi corectura aparțin autorului.

Descărcare gratuită pentru uz personal, în scopuri didactice sau ştiințifice.
Reproducerea publică, fie şi parțială şi pe orice suport,
este posibilă numai cu acordul prealabil al Academiei Române.

Editura Muzeul Literaturii Române

ISBN 978-973-167-320-2

CUPRINS

Argument.....6

Capitolul 1. Precizări metodologice.....10

Proiectul „Memoria elitelor româneşti”.....10

Urmaşii boierimii române, elitele româneşti şi Primul Război Mondial.....12

Marele Război din perspectiva microistoriei.....14

Capitolul 2. În război.....16

Intrarea în război reflectată în două jurnale inedite.....16

„Treceţi, batalioane române, Carpaţii!”.....17

Gheorghe Poenaru-Bordea, primul ofiţer român căzut în Marele Război.....17

Nicolae Brăiloiu: „Trăiască România Mare!”.....19

Spion în Transilvania, rănit la Turtucaia: Ilie Şteflea.....32

Armata ca vehicul de ascensiune socială: nobleţea eroilor.....43

Generalul Ioan Dragalina.....43

Cântecul generalului David Praporgescu.....46

Generalul Eremia Grigorescu.....49

Generalul Arthur Văitoianu.....53

Fraţii Dămăceanu.....55

Generalul Cezar Popovici.....57

Generalul Adrian Dimitriu-Şoimu.....59

Familia Negrescu.....61

Tatăl şi fiul îşi servesc ţara: Alexandru şi Barbu Slătineanu.....62

Jurnalul unui ostaş lucid: Grigore Romalo.....67

Gheorghe Donici: eroul de la Robăneşti.....82

Eroii de la Răzoare: Nicolae Miclescu, Radu R. Rosetti.....87

Boierii cad pentru ţară.....90

Fraţii Strehăieni şi fraţii Goleşti.....90

Căpitanul Petre Carp.....92

Alţi urmaşi de boieri în Primul Război Mondial.....93
O familie de moşneni în război.....111
Medicii militari.....113
Vasile Voiculescu.....113
Epaminonda Christide.....115
Unchi şi nepot: Eugeniu Felix şi Eugen Filotti.....118
Fotografiile de front ale lui Gabriel Tatos.....119
Stigmatele trădării: cazul Sturdza.....122
Români care luptă pentru Franţa.....123
Un prinţ fanariot: Panait (Paul) Moruzi.....123
Un boier moldovean: Eugeniu Rosetti.....126
Un italian românizat: Dimitrie Ricci.....126
Boierii Miceşti: un frate cade pentru Franţa, altul pentru România.....129
Fraţii Berindey.....130
Boieri români care luptă pentru Rusia sau Germania.....131
Un american apără cauza românească: Ryland Andrews.....134
„Ne trebuie Ardealul!".....136
Războiul de după război.....139

Capitolul 3. În spatele frontului.....141
Războiul văzut prin ochi de copil.....141
Barbu Brezianu.....141
Profira Stoicescu.....144
Ioana Perticari.....149
Gabriel Culcer.....154
Războiul la genul feminin.....159
Jurnalul inedit al Anei Stoicescu.....160
Surorile de caritate.....165
Refugiul în Moldova.....172
Mărturia unui italian împământenit: jurnalul inedit al lui Iginio Vignali.....177
Marea burghezie şi Primul Război Mondial: familia Zamfirescu.....183

Destinul unui germanofil: Dimitrie Neniţescu.....185

Capitolul 4. În refugiu, departe de ţară.....189

Lena Constante.....189

Elena Chiriţescu Ionescu.....194

Alte poveşti despre refugiu.....195

Capitolul 5. După război.....199

Concluzii.....206

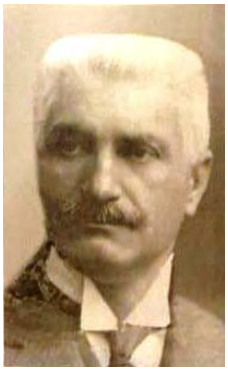
Bibliografie.....208

(viitorul lingvist şi academician) erau înrolaţi în armata română şi se aflau pe front, aşa cum am văzut deja.

Petre Rosetti-Bălănescu (1868-1923), membru al marii familii boiereşti din Moldova, descindea din Lascaris Rousaitos (mare schevofilax[56] şi mare logofăt al Patriarhiei de la Constantinopol, în prima jumătate a secolului al XVII-lea) şi din fiul acestuia, Constantin Rosetti „Cuparul”[57]. Tatăl lui Petre Rosetti-Bălănescu, Nicolae (Neculai) Rosetti-Bălănescu (1827-1884), absolvent al Liceului *Henri IV* de la Paris şi licenţiat al Facultăţii de Drept din Paris, jurist şi om politic, partizan al Unirii Principatelor şi apropiat al Domnitorului Alexandru Ioan Cuza, a fost ministru al Afacerilor Străine în perioada 1863-1865. Nemulţumit de înlăturarea lui Cuza, Nicolae Rosetti-Bălănescu şi-a petrecut ultimii ani de viaţă la Paris şi în familie există informaţia conform căreia ar fi murit în urma unui duel (Rosetti-Bălănescu, 2012a).

La rândul lui, Petre Rosetti-Bălănescu a absolvit cursurile Liceului *Henri IV* şi şi-a luat licenţa în Drept la Bucureşti. A fost deputat, senator, prefect de Neamţ şi s-a ocupat de moşia de la Bălăneşti. În timpul Primului Război Mondial, pentru a-şi putea vizita familia rămasă la Bucureşti, a folosit un Ausweis emis de autorităţile de ocupaţie, pe care figura această fotografie:

3.24. Petre Rosetti-Bălănescu, 1868-1923

Arhiva Petre Rosetti-Bălănescu

3.4. Mărturia unui italian împământenit: jurnalul inedit al lui Iginio Vignali

Iginio-Aldo-Pietro Vignali, inginer şi arhitect italian care avea să se împământenească în România, s-a născut în 1866, la Traversetolo, în regiunea Parma şi a murit la Bucureşti, în 1925. Conform arborelui genealogic inedit al familiei, descindea dintr-un Jacopo Vignali (1515-1545) şi era fiul cavalerului Antonio-Emilio Vignali (1840-1917). A fost căsătorit la Traversetolo şi a

[56] Cleric răspunzător de păstrarea veşmintelor, a odoarelor bisericeşti şi a raclelor cu moaşte.

[57] Conform arborelui genealogic al familiei Rosetti, realizat de Mona şi Florian Budu-Ghyka, după General Radu Rosetti, *Familia Rosetti. I. Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, 1938 şi după alte surse genealogice. Consultat pe site-ul familiei Ghika (www.ghika.net), la data de 27 mai 2015. Confruntat şi cu versiunea actualizată a arborelui genealogic al familiei Rosetti, pusă la dispoziţie de Radu Rosetti, nepotul generalului Radu Rosetti.

avut un băiat, Gino, dar a rămas destul de repede văduv. Cum, după venirea pe tron a lui Carol I şi obţinerea independenţei, România se dezvolta într-un ritm rapid şi devenise o ţară foarte atractivă pentru constructorii italieni, Iginio Vignali s-a instalat şi a început să lucreze la Iaşi, în 1903 obţinând şi împământenirea (Marinache, 2014, p. 481). Aici s-a căsătorit cu institutoarea Sofia Tuduri, urmaşa unor vechi familii de boieri moldoveni, fiica juristului Ion Tuduri (la rândul lui, fiul lui Alecu Tuduri) şi a Sevastiţei născută Gane (mătuşa scriitorului Constantin Gane). Arhitectul italian a putut astfel să se integreze în lumea bună a capitalei Moldovei. Iginio şi Sofia au avut trei copii: Giovanni, Oriele-Maria (care avea, la rândul ei, să se mărite cu Radu Budişteanu, urmaşul uneia dintre cele mai importante familii boiereşti din Ţara Românească) şi Petru. Afacerile i-au mers bine lui Iginio Vignali la Iaşi, şi-a adus şi colaboratori şi lucrători din Italia. Dintre colaboratorii aduşi de el, trebuie menţionat Enrico Gambara[58], cu care a lucrat şi la Bucureşti (Skeletti-Budişteanu, 2012-2015). În 1912-1913, cei doi au asigurat antrepriza Palatului Administrativ şi a Băncii Comerciale din Craiova.

3.25. Iginio Vignali, Sofia Tuduri Vignali şi copiii lor

Arhiva Despina Skeletti-Budişteanu

După Primul Război Mondial, Vignali a hotărât să se mute la Bucureşti, unde şi-a ridicat o casă cu două etaje, în stil florentin, pe str. Dr. Felix, la numărul 66. A continuat să lucreze şi în capitală, în colaborare cu Enrico Gambara (până la moartea acestuia, în 1930), firma lor avându-şi sediul în str. Bursei nr. 2 şi apoi în str. Smârdan nr. 11 (Marinache, 2014, p. 481). Printre clădirile proiectate şi construite de ei se regăsesc dependinţele, dispărute astăzi, ale Palatului

[58] Şi Enrico Gambara s-a căsătorit tot cu o descendentă a boierimii române: Maria Cerchez, urmaşa spătarului Cerchez de la începutului secolului al XVII-lea, fiica generalului Mihai Hristodulo Cerchez (1839-1885), comandant al trupelor române în Războiul de Independenţă, şi a Elenei Cerchez, din altă ramură a aceleiaşi familii (conform arborelui genealogic inedit al familiei Cerchez).

Ştirbey de pe Calea Victoriei (ridicate în 1924-1925), clădiri în stil neoromânesc care au adăpostit administraţia şi depozitele Domeniilor Ştirbey (Marinache, 2013, p. 175-176) şi casa Marietei Ştirbey Balş, de pe str. Buzeşti, nr. 100 (Marinache, 2013, p. 170).

Iginio Vignali şi-a construit la Bucureşti şi o mică fabrică de ciment şi piatră artificială, în Şoseaua Vitan Nr. 73, pentru a produce, din ceramică italiană, dale pentru instalaţiile sanitare şi alte obiecte de uz casnic.

În timpul Primului Război Mondial, Iginio Vignali redactează, în limba italiană, între 15/28 august 1916 şi 7/20 februarie 1917, o serie de scrisori adresate fiului său cel mai mare, din prima căsătorie, Gino, aflat în Italia. Scrisorile nu ajung la timp la destinatar, din cauza cenzurii care interzice corespondenţa în limbi străine, cu excepţia francezei, dar, strânse laolaltă, ele constituie un adevărat jurnal al începutului Marelui Război pentru România, denumit ulterior de Vignali *Mie memorie e appunti* (*Memoriile şi însemnările mele*). Versiunea jurnalului la care am avut acces face parte din arhiva Despinei Skeletti-Budişteanu şi are 76 de pagini dactilografiate. Relatarea prezintă un interes deosebit, fiind făcută „la cald", chiar în timpul desfăşurării evenimentelor, venind de la un străin care poate privi lucrurile „din afară" şi fiind scrisă fără reţineri, pentru că, de la un moment dat, autorul îşi dă seama că nu va putea trimite scrisorile prin poştă, din cauza cenzurii, şi dă frâu liber opiniilor sale. Notele scrise în România au fost expediate de Iginio Vignali în Italia, prin curierul diplomatic, iar în Rusia, în timpul refugiului, a scris lapidar, pe o foiţă pe care a putut să o ascundă printre câteva hărţi care i-au fost sigilate, într-un plic, de către cenzura rusă.

Relatările încep cu descrierea entuziasmului ieşenilor la aflarea veştii intrării României în război, de partea Antantei:

> „Era nevoie de puţin entuziasm, după atâtea luni de indiferenţă şi de relaxare." (Vignali, 1916-1917, p. 3; t.n.)

La via de lângă Iaşi, unde locuieşte familia Vignali, viaţa de zi cu zi merge înainte netulburată, iar copiii repetă o piesă de teatru şi oferă familiei o reprezentaţie foarte aplaudată (Vignali, 1916-1917, p. 5). Nu acelaşi lucru se poate spune despre bărbaţii austro-ungari şi germani din Iaşi, care sunt ridicaţi şi trimişi în lagăre, cu sutele. Zilele următoare, Vignali urmăreşte cu înfrigurare avansul trupelor române în Transilvania şi se plânge de lipsa de informaţii, pe care o găseşte insuportabilă. În 23 august/5 septembrie 1916, notează prezenţa în gara din Iaşi a trenului ministrului plenipotenţiar al Germaniei, von dem Bussche, care părăsea România. În curând, veştile bune de pe frontul din Transilvania sunt umbrite de înfrângerea de pe frontul sudic, de la Turtucaia.

La începutul lui septembrie 1916, Vignali merge la Bucureşti, iar călătoria de la Iaşi durează o zi întreagă. La întoarcere, trenul dinspre Bucureşti spre Iaşi este supraaglomerat, iar Vignali stă în acelaşi compartiment cu doi ofiţeri răniţi pe frontul sudic, dar care îşi păstrau curajul şi aveau moral bun. În curând, la Iaşi vor începe să sosească trenuri întregi cu răniţi.

La mijlocul lui septembrie, Vignali călătoreşte din nou la Bucureşti, unde are o casă şi mai mulţi angajaţi ai firmei de construcţii pe care o conduce, împreună cu Gambara. El descrie în amănunt efectele bombardamentelor zepelinelor şi aeroplanelor germane, menţionând locurile din Bucureşti care au fost lovite şi numărul de victime. Numai într-o singură zi, spune Vignali, fuseseră 208 morţi, în parte şi din cauza curiozităţii mulţimii, care se strângea în grupuri pentru a admira obiectele zburătoare (Vignali, 1916-1917, p. 16-18). În timpul unei alte vizite la Bucureşti, Vignali va vizita spitalul Crucii Roşii Italiene, condus de familia Gambara, patronat de baroana Fasciotti, soţia ambasadorului Italiei la Bucureşti şi unde opera doctorul Bolzani, care avea să moară mai târziu, la Iaşi, de tifos exantematic.

Una dintre temele care apare des în însemnările lui Iginio Vignali din această perioadă este nemulţumirea faţă de întârzierea aliaţilor ruşi, care nu îşi fac simţită prezenţa în sprijinul armatei române, iar când în sfârşit ajung, sunt prost înarmaţi, indisciplinaţi şi, mulţi dintre ei, beţi (Vignali, 1916-1917, p. 13-14, 19-20, 26-28, 31, 34, 40, 45-46). Totuşi, unii dintre ei, în special cei proveniţi din Basarabia, sunt nerăbdători să intre în luptă, pentru a-i ajuta pe români (Vignali, 1916-1917, p. 23).

Constructorul italian critică pregătirea defectuoasă a României pentru război, corupţia din administraţie, insistând asupra responsabilităţilor lui Ion I. C. Brătianu (Vignali, 1916-1917, p. 31-32), şi lipsa de competenţă a comandanţilor armatei (generalii Vasile Zottu şi Dumitru Iliescu), dar laudă curajul soldaţilor. La Iaşi, sosesc din ce în ce mai mulţi refugiaţi şi răniţi:

> „Spitalele sunt arhipline, în special cele din Iaşi. Soldaţii, aici ca şi pe front, suportă cu resemnare toate suferinţele şi cer să fie făcuţi bine pentru a se putea întoarce pe front. În general, se plâng de slăbiciunea ofiţerilor şi de faptul că de multe ori sunt obligaţi să reziste, în lupte care ţin ore la rândul, conduşi de un simplu sergent. [...] Calităţile soldatului român sunt extraordinare: e răbdător, respectuos, rezistent, nu cere niciodată să fie scutit sau să i se ofere un minim confort, se adaptează oricărei împrejurări şi luptă cu acelaşi calm şi cu aceeaşi seninătate [...]” (Vignali, 1916-1917, p. 23-24, 41-42; t.n.)

Vignali nu are o părere prea bună despre reprezentanţii elitelor româneşti care se refugiază de la Bucureşti la Iaşi, deşi doar peste câteva luni se va afla într-o postură similară, plecând din Moldova spre Italia lui natală. Iată ce scrie la 6/19 octombrie 1916:

„Refugiaţii sosesc cu sutele la Iaşi, mai cu seamă acele familii care, prin poziţia lor socială, ar fi trebuit să ofere un exemplu de calm şi de curaj. [...] Se spune că [la Bucureşti; n.n.] cele dintâi care au provocat panică în rândul populaţiei au fost ministerele şi băncile care, în plină zi, blocau toate străzile principale ale oraşului, cu nenumăratele camioane care transportau la gară arhivele şi valorile lor. [...] Bogaţii, persoanele de rang înalt, aceia care prin statutul lor ar fi trebuit să ofere un bun exemplu, încurajându-i pe ceilalţi şi ţinând piept cu curaj tuturor adversităţilor, se prăbuşesc de fapt primii, disperă şi umplu trenurile, în încercarea de a se îndepărta cât mai mult de pericol, chiar şi dincolo de frontieră." (Vignali, 1916-1917, p. 25-26, 34; t.n.)

O speranţă vine de la Misiunea Franceză condusă de generalul Berthelot (Vignali intră, la Iaşi, în contact cu câţiva ofiţeri francezi), dar Constanţa este pierdută şi situaţia pe toate fronturile se înrăutăţeşte. La 29 octombrie/11 noiembrie 1916, Vignali notează că a văzut-o pe Regina Maria, aflată în vizită la spitalele din Iaşi, şi că aceasta era abătută din cauza morţii Principelui Mircea, mezinul ei. La Iaşi, refugiaţii sunt din ce în ce mai mulţi, iar alimentele din ce în ce mai puţine, ceea ce dă naştere unor cozi uriaşe la pâine sau carne, iar autorităţile gestionează defectuos aprovizionarea şi distribuirea alimentelor (Vignali, 1916-1917, p. 44).

La 13/26 noiembrie 1916, Vignali merge pentru o ultimă oară la Bucureşti şi îşi găseşte casa jefuită şi proviziile de alimente dispărute (Vignali, 1916-1917, p. 49-50). În după-amiaza aceleiaşi zile, pleacă cu un car, într-un convoi alcătuit din mai multe familii de italieni (Gambara, Fantoli, Stoppa, Beteo, Rossi), spre Iaşi, trecând prin Ploieşti, Mizil, Buzău, Râmnicu-Sărat (unde se adăposteşte la vărul Sofiei Ionel Emandi, rudă a soţiei lui), Focşani (unde doarme în casa preotului catolic Balietti), Tecuci, Bârlad (unde stă la vărul Theodor Emandi[59]). De la Bârlad la Iaşi, Vignali ia trenul şi ajunge în capitala Moldovei la 22 noiembrie/5 decembrie 1916, după nouă zile de călătorie.

„Călătoria a fost foarte anevoioasă, din cauza numărului enorm de automobile, a şirurilor nesfârşite de camioane militare şi a mulţimii de oameni care mergeau pe jos, încărcaţi cu boccele. Ploua. Ne-am întâlnit pe drum cu două cunoştinţe care fugeau pe biciclete. Am văzut şi o caravană de mici exploratori care călătoreau pe jos, încărcaţi cu traiste şi valize, însoţiţi de câţiva căluţi pricăjiţi şi conduşi de şeful lor. [...] Şoselele sunt pur şi simplu inundate de coloanele nesfârşite de refugiaţi, care se întind pe kilometri şi

[59] Theodor Emandi (1868-1942), Primar al Bârladului (1906), ministru plenipotenţiar al României la Belgrad şi la Praga, căsătorit cu Elena N. Gane (1873-1965). Theodor Emandi era urmaşul marelui postelnic Ioniţă Iamandi (din prima jumătate a secolului al XVIII-lea) şi fiul prefectului Gheorghieş Emandi şi al Catincăi Tuduri. Iginio Vignali şi Theodor Emandi se înrudeau, aşadar, prin soţiile lor, de două ori: tatăl soţiei lui Vignali şi mama lui Theodor Emandi aparţineau familiei Tuduri, iar mama soţiei lui Vignali era născută Gane, ca şi soţia lui Theodor Emandi.

kilometri, de căruţe şi de armata în retragere. Oraşele prin care trecem sunt toate copleşite de tristeţea războiului. [...] Nu văd războiul, dar îl simt, mă urmăreşte, cu toate ororile lui, în timpul acestei fugi." (Vignali, 1916-1917, p. 51, 53, 56; t.n.)

După căderea Bucureştiului, familia Gambara pleacă spre Italia, iar familia Vignali, Iginio, Sofia şi cei trei copii, se pregătesc să o urmeze şi pleacă din Moldova la 12/25 decembrie 1916. La 15/28 decembrie erau la Odessa, iar călătoria plină de dificultăţi, din cauza birocraţiei şi a aglomeraţiei din trenuri, continuă cu Kiev, Petrograd (unde stau 10 zile, la Hotel Dagmar, îşi recuperează, cu sprijinul Societăţii „Tatiana"[60], bagajele rămase la Kiev şi de unde repornesc împreună cu familiile Ferrero, Faraboschi şi Petrovici), Tornio-Haparanda[61] (unde impresiile de călătorie ale copiilor Vignali sunt arse, la controlul vamal, dar familia poate în sfârşit să ia o masă bună, la restaurantul gării finlandeze), Stockholm, Oslo, Bergen (unde se îmbarcă pe vasul Jupiter, cu care călătoresc timp de 40 de ore pe marea agitată şi suferă de rău de mare), Newcastle, Londra (unde se întâlnesc cu o doamnă Racottă), Le Havre, Paris. La 28 ianuarie 1917, ajung la Milano, după o călătorie de 35 de zile.

3.26. Fotografia lui Iginio Vignali pe paşaportul cu care a plecat, în 1917, din România în Italia

Arhiva Despina Skeletti-Budişteanu

[60] Societate caritabilă rusească dedicată ajutorării refugiaţilor din ţările aliate Rusiei în Marele Război.
[61] Oraşul finlandez Tornio, din Laponia (care în 1917 făcea parte încă din Rusia), şi oraşul suedez Haparanda au fost un punct important de trecere, în timpul Primului Război Mondial, singurul nod de cale ferată prin care Rusia a putut comunica cu aliaţii ei occidentali.